

Cmentarz wojenny Nr 57 UŚCIE RUSKIE^{*/}

Uzupełniająca dokumentacja historyczno-odtworzeniowa.

Autor opracowania: Izabela Chlost

Współpraca: Jerzy J.P. Drogomir

Zakres dokumentacji uzupełniającej:

Dokumentacja obejmuje odtworzenie układu grobów, nagrobków (krzyży nagrobnych) oraz tablic nagrobnych.

Literatura i źródła:

1. R. Broch, H. Hauptmann. *Zachodniogalicyskie Groby Bohaterów*, przekład filolog. H. Sznytka, wstęp i opracowanie J. Drogomir, Tarnów 1995.
2. J. Drogomir, *Polegli w Galicji Zachodniej 1914-15*, tom I, Tarnów 1999.
3. Zespół akt WUOnGW w: Archiwum Państwowym w Krakowie, sygn.: GW 42, GW 91 i inne.
4. Teki *Cmentarz wojenny Nr 57 UŚCIE RUSKIE* i in. w: prywatnym archiwum dokumentów i fotografii Jerzego Drogomira.
5. Dane z inwentaryzacji szczegółowych i sprawdzających z lat 1984-2007.

Data opracowania: lipiec-sierpień 2007 roku

Spis treści:

- I. Wprowadzenie.
- II. Opis stanu wyjściowego, aktualnego i wprowadzonych zmian.
- III. Prace rekonstrukcyjno-odtworzeniowe.
- IV. Załączniki.

I. Wprowadzenie.

Według archiwalnego wykazu poległych, na cmentarzu wojennym spoczywa 58 pochowanych – 46 żołnierzy z armii austro-węgierskiej (w tym 44 znanych) oraz 13 z armii rosyjskiej (w tym 2 znanych). Najwcześniejsza znana data śmierci pochowanego to 10 grudnia 1914 roku, najpóźniejsza – 2 maja 1915. Ponadto poza obrębem cmentarza wojennego, na miejscowym cmentarzu, pochowany jest żołnierz armii austro-węgierskiej, zmarły 20 września 1917 roku (lokalizacja grobu nieznana).

Cmentarz położony jest na skraju miejscowego cmentarza, przy głównej drodze. Zaprojektowany został przez znanego architekta Dušana Jurkoviča, podobnie jak inne cmentarze w I Okręgu cmentarnym. Cmentarz wyróżnia dobre zharmonizowanie

^{*/} Nazwy cmentarzy wojennych tworzone najczęściej od obowiązujących ówczesnie nazw miejscowości. W przypadku zmian nazw pozostawia się historyczne nazwy cmentarzy, gdyż pod nimi figurują one w rejestrach krajowych i zagranicznych.

z otaczającym go terenem i oryginalna architektura. Uwagę zwraca krzyż pomnikowy o osobliwym dachu blaszanym, nawiązującym do dachów krzyży nagrobnych (znanych także z cmentarzy Nr 9 Łysa Góra i Nr 56 Smerekowiec). Krótki opis cmentarza zamieszczony jest na str. 71 dzieła cytowanego w pozycji w punkcie 1 *Literatury i źródeł*. Stara fotografia cmentarza znajduje się na str. 353 w tomie I książki wymienionej w punkcie 2 *Literatury i źródeł*.

II. Opis stanu wyjściowego i aktualnego oraz wprowadzonych zmian.

Cmentarz założono na rzucie prostokąta. Jedno z naroży jest ścięte, a pozostałe mają prostokątne wyłamania. Jak wynika ze starych planów archiwalnych, początkowo zakładano umieszczenie wejścia na osi głównej. Ostatecznie wejście wykonano w jednym z prostokątnych wyłamań, w prawym przednim narożu, w sąsiedztwie krzyża pomnikowego. Cmentarz ogrodzono masywnym murem z kamienia łamanego i przykryto betonową, dwuspadową płytą. Od strony drogi mur jest znacznie obniżony, a ogrodzenie stanowi drewniana krata zawieszona między słupami. Ogrodzenie takie pozwala widzieć wnętrze cmentarza. Jest to zgodne z ogólną ideą, zakładającą wykonywanie ogrodzeń cmentarzy wojennych od strony ruchliwych szlaków w taki sposób, by widoczne przezeń były pola grobowe.

W tylny odcinek muru, na osi cmentarza, wmurowany jest wielki piaskowcowy głaz, na którym wykuta była inskrypcja (na skutek zwietrzenia wierzchnich warstw, aktualnie nieczytelna).

Układ mogił i krzyży tworzy charakterystyczną kompozycję (patrz: plan, załącznik 1), dobrze wpisaną w kształt pola grobowego, co przydaje dodatkowych walorów estetycznych całemu założeniu.

Groby, zgodnie z tradycją, usypane były w kopce mogilne o wysokości ok. 40 cm i obłożone taflami darni. Na każdej mogile ustawiony był jeden krzyż. Cmentarz, mimo aktualnie widocznej opieki, wymaga generalnego odtworzenia całego wystroju wnętrza, gdyż w pewnym okresie, po naturalnym obniżeniu się kopców mogilnych i rozmyciu się zarysów mogił, doszło do niewłaściwego ustawienia krzyży nagrobnych. Najprawdopodobniej przyczyniła się do tego wymiana (w latach 80.) oryginalnych krzyży nagrobnych na brzożowe, a następnie ich usunięcie i ponowne ustawienie krzyży oryginalnych (poddanych uprzednio renowacji). Podczas tych innowacji wykonawcy najprawdopodobniej nie dysponowali oryginalnym planem mogił, ani nie mieli wiedzy na temat pochowanych. W wyniku tego udało się zachować prawidłowo jedynie cztery rzędy grobów, lecz ilość krzyży w rzędach i ich rozstawienie, a także odległości między rzędami są niewłaściwe. Dawną lokalizację kilku krzyży mogą wskazywać ew. tzw. „szklanki” – betonowe obsady krzyży, zachowane dotąd w kilku miejscach w gruncie. Wydaje się jednak, że odtwarzanie całego wnętrza w nawiązaniu do tych detali jest ryzykowne, gdyż stosunkowo łatwo można je przemieszczać. Zachowały się wprawdzie wszystkie krzyże, lecz zrekonstruowano je jedynie w wersji łacińskiej, wobec czego 3 z nich wymagają przeróbek. Nie zachowały się emaliowane, blaszane tablice nagrobne na krzyżach.

III. Prace rekonstrukcyjno-odtworzeniowe.

Jak już wspomniano, z biegiem lat kopce mogilne uległy spłaszczeniu, a ich kontury zatartu. W tej sytuacji lokalizację poszczególnych grobów najpewniej można wyznaczyć na podstawie planu cmentarza, załącznik 1, na którym naniesiono istotne wymiary i odległości. Groby w rzędach I, II i III od góry, są zgrupowane w trzech blokach, przy czym blok środkowy (w osi cmentarza) i po stronie prawej, mają stałe

ilości mogił w rzędach, natomiast zmienna jest ilość mogił w bloku po stronie lewej, co związane jest z kształtem pola grobowego. W górnym lewym rzędzie są 4 groby, a w każdym następnym po jednym więcej (w II – 5, a w III rzędzie 6). Między blokami grobów są przejścia szerokości 1,5 m. Rząd IV, położony najbliżej przedniej linii ogrodzenia, składa się z dwu grup mogił, przedzielonych przejściem szerokości 2,0 m, zlokalizowanym w osi cmentarza, naprzeciw projektowanego pierwotnie wejścia. Po lewej stronie znajdują się trzy groby z poległymi z armii rosyjskiej: jeden wielki grób masowy (nr 40) i dwa indywidualne. Na grobach tych mają stać trzy krzyże dwuramiennie, tzw. „rosyjskie”. Na prawo od przejścia jest 5 grobów poległych z armii austro-węgierskiej.

Rekonstrukcję układu wnętrza najlepiej rozpocząć od wyznaczenia osi przechodzącej przez groby nr 6, 19 i 33. W rzędzie grobów od nr 26 do 39, skrajne mogiły powinny się znajdować w równych odległościach od bocznych linii murów. Wyznaczenie dalszych grobów nie powinno nastręczać trudności. Po wyznaczeniu konturów mogił, można je usypać w klasyczne kopce mogilne o wysokości ok. 40 cm i obłożyć taflami z darnią. Taki sposób odtworzenia pociąga za sobą konieczność stałej opieki i okresowego poprawiania kopców. Aby uniknąć tych prac, a jednocześnie zaznaczyć w sposób trwały kontury mogił, sugeruje się użyć betonowych krawężników lekkiego typu (zieleńcowych) lub *polbruk*. Podniesie to przejrzystość układu wnętrza cmentarza i pozwoli uniknąć pomyłek i przemieszczania nagrobków (krzyży) w przyszłości. Jest to szczególnie ważne, z uwagi na niesymetryczne rozmieszczenie mogił. Przy pracach należy korzystać z planu (załącznik 1).

Krzyże stały tuż za kopcami mogilnymi, w „głowach”. Po zastosowaniu krawężników, tylne linie zarysów krzyży nie powinny wykraczać poza tylne linie krawężników. Wszystkie mogiły pojedyncze i podwójna (nr 39), mają jednakowe wymiary: szerokość 0,9 m, długość 2,0 m, mogiła masowa ma szerokość 4,0 m i długość jak pozostałe mogiły, tj. 2,0 m. Należy przyjąć, że krzyże mają być ustawione w połowie szerokości mogił. Na każdej mogile ma być ustawiony jeden krzyż, jedno lub dwuramienny, w zależności od przynależności armijnej spoczywających w danej mogile żołnierzy. Rodzaj krzyży zaznaczono na planie (załącznik 1). W związku z brakiem krzyży w wersji dwuramiennej (na groby nr 40, 41 i 42), trzy dowolne krzyże należy uzupełnić dodając górne ramiona. Ramiona takie należałoby wykonać w formie dzielonej, z krawędziaków o przekroju o kilka centymetrów mniejszym, niż przekrój belek głównych. Krawędziaki należy osadzać na czopy w otworach wydłutowanych w trzonach krzyży, nieco poniżej połowy odległości pomiędzy górną powierzchnią ramienia a dachem. Długość półramion z każdej strony ok. 150 mm (+ 50 mm na czop). W związku z brakiem w dokumentach archiwalnych projektu krzyży w wersji dwuramiennej, brakujące ramiona górne należy wykonać wzorując się na oryginalnych krzyżach dwuramiennych tego typu, zachowanych na innych cmentarzach.

Wzory tablic nagrobnych (załącznik 2, arkusze 1-8), uwzględniają treści poszczególnych tablic, proporcje wielkości liter i układ tekstu oraz kształt tablic. W *Uwagach* podano najważniejsze informacje dot. wykonania tablic, ich wymiarów i rozmieszczenia otworów do mocowania (otwory wykonuje wykonawca (emaliernia).

Montaż nowych tablic powinien stanowić jedną z prac końcowych przy renowacji cmentarza. Po dostarczeniu tablic należy sprawdzić zgodność treści z wzorami. Wykonujący prace powinni bezwzględnie dysponować planem cmentarza (załącznik 1) z naniesionymi numerami grobów i arkuszami wzorów tablic nagrobnych, (załącznik 2), aby nie doszło do pomyłek. Nowe tablice, po sprawdzeniu treści, należy przykręcić do krzyży na skrzyżowaniu ramion głównych. Naturalne odkształcenia drewna na skrzyżowaniu ramion krzyży powodowały powszechne stosowanie podkładek

drewnianych pod tablice, gdyż tablic emaliowanych nie można deformować (prowadzi to do odpryskiwania emalii i szybkiej korozji) i dlatego muszą być mocowane na równych i stabilnych podłożach. Z tych samych względów śruby nie mogą powodować naprężeń w otworach tablic. Zaleca się przykręcać tablice aluminiowymi lub mosiężnymi wkrętami, pod łby podkładając podkładki teflonowe. Wkręty należy dokręcać z wyczuciem, pozostawiając niewielki luz między łbem a tablicą.

Opracowanie:

Mgr Izabela CHŁOST
skrytka poczt. 177
76-215 SŁUPSK 12
tel. 692198084

IV. Załączniki:

1. Plan cmentarza 1:100, z zarysem ogrodzenia i naniesionymi konturami mogił, numeracją krzyżami oraz danymi do odtworzenia w terenie.
2. Wzory tablic nagrobnych – 8 arkuszy.

Uwaga: Prawa autorskie zastrzeżone. Dokumentacja została sporządzona wyłącznie w celu przeprowadzenia renowacji i rekonstrukcji cmentarza. Wykorzystanie w całości lub części do innych celów bez zgody autorów, stanowi naruszenie prawa.

Słupsk, lipiec-sierpień 2007 roku.

Rekonstrukcja sytuacji grobów i krzyży na podstawie danych archiwalnych - AP Kraków, GW 42

Cmentarz wojenny Nr 57 UŚCIE RUSKIE (GORLICKIE)

Zołęcznik 2

Wzory tablic nagrobnych

Wzór 1, grób nr 1.

Wzór 2, grób nr 2.

Wzór 3, grób nr 3.

Wzór 4, grób nr 4.

Wzór 5, grób nr 5.

Wzór 6, grób nr 6.

Cmentarz wojenny Nr 57 UŚCIE RUSKIE (GORLICKIE)

Wzory tablic nagrobnych

Wzór 7, grób nr 7.

Wzór 8, grób nr 8.

Wzór 9, grób nr 9.

Wzór 10, grób nr 10.

Wzór 11, grób nr 11.

Wzór 12, grób nr 12.

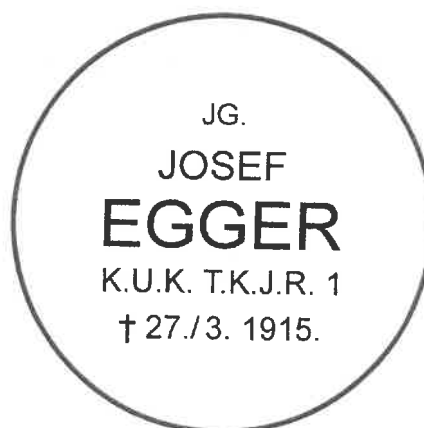
Cmentarz wojenny Nr 57 UŚCIE RUSKIE (GORLICKIE)

Wzory tablic nagrobnych

Wzór 13, grób nr 13.

Wzór 14, grób nr 14.

Wzór 15, grób nr 15.

Wzór 16, grób nr 16.

Wzór 17, grób nr 17.

Wzór 18, grób nr 18.

Cmentarz wojenny Nr 57 UŚCIE RUSKIE (GORLICKIE)
Wzory tablic nagrobnych

Wzór 19, grób nr 19.

Wzór 20, grób nr 20.

Wzór 21, grób nr 21.

Wzór 22, grób nr 22.

Wzór 23, grób nr 23.

Wzór 24, grób nr 24.

Cmentarz wojenny Nr 57 UŚCIE RUSKIE (GORLICKIE)
Wzory tablic nagrobnych

Wzór 25, grób nr 25.

Wzór 26, grób nr 26.

Wzór 27, sztuk 2, grób nr 27 i 29.

Wzór 28, grób nr 28.

Wzór 29, grób nr 30.

Wzór 30, grób nr 31.

Cmentarz wojenny Nr 57 UŚCIE RUSKIE (GORLICKIE)
Wzory tablic nagrobnych

Wzór 31, grób nr 32.

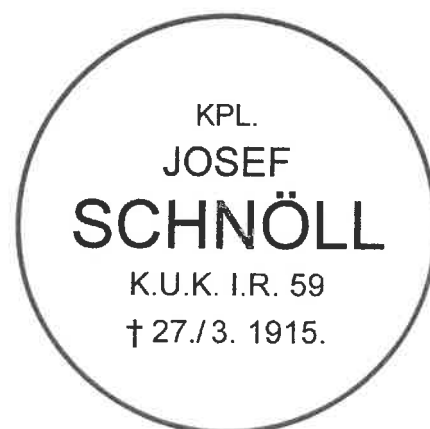
Wzór 32, grób nr 33.

Wzór 33, grób nr 34.

Wzór 34, grób nr 35.

Wzór 35, grób nr 36.

Wzór 36, grób nr 37.

Cmentarz wojenny Nr 57 UŚCIE RUSKIE (GORLICKIE)
Wzory tablic nagrobnych

Wzór 37, grób nr 38.

Wzór 38, grób nr 39.

Wzór 39, grób nr 40.

Wzór 40, grób nr 41.

Wzór 41, grób nr 42.

Wzór 42, grób nr 43.

Cmentarz wojenny Nr 57 UŚCIE RUSKIE (GORLICKIE)
Wzory tablic nagrobnych

Wzór 43, grób nr 44.

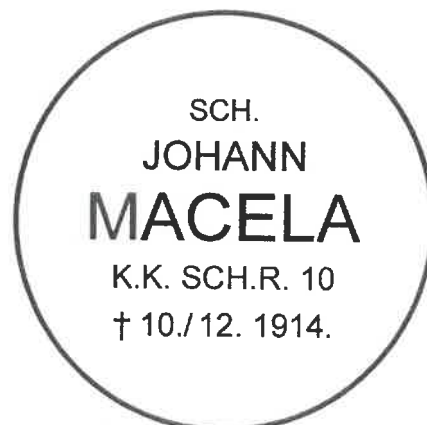
Wzór 44, grób nr 45.

Wzór 45, grób nr 46.

Wzór 46, grób nr 47.

UWAGI:

1. Tablice blaszane, lekko wypukłe, emaliowane; tło jasne, szaro-błękitne, napisy czarne; krój liter i znaków wzorowany na tablicach zachowanych na innych cmentarzach.

Wymiary tablic:

- okrągłe o średnicy 15 cm.

2. Mocowanie tablic w osiach.

Wzory tablic, w oparciu o materiały źródłowe zachowane w Archiwum Państwowym w Krakowie, zespół akt WUOnGW, sygn.: GW 42, 91 i in. oraz materiały ze szczegółowej inwentaryzacji cmentarza, sporządziła:

Izabela CHLOST

I. Chlost